

Кичик саноат зоналарининг мазмун-моҳияти, илмий-назарий асослари

Шахноза Элшодовна Маннапова
shakhnozamannapova85@mail.ru
Тошкент молия институти

Аннотация: Мақолада инвестицион фаолликнинг моҳияти ва меъёрий-ҳуқуқий асосларини илмий тадқиқ қилиш, кичик саноат зоналарида инвестицион фаолликни оширишнинг шарт-шароитлари ва омилларини очиқ бериш, саноат зоналарида инвестицион фаолликни оширишнинг хориж тажрибаларини ўрганиш ва фойдаланиш имкониятларини кўриб чиқишга асосланган.

Калит сўзлар: кичик саноат зоналари, инвестиция дастури, инвестицион лойиҳа, инвестицион фаоллик, консалтинг, эмиссия, инвестицион салоҳият, инвестиция муҳити, инвестицион ресурс

The essence, scientific and theoretical foundations of small industrial zones

Shakhnoza Elshodovna Mannapova
shakhnozamannapova85@mail.ru
Tashkent Financial Institute

Abstract: In the article, the scientific research of the nature and constructions-legal bases of investment activity, the conditions and factors of the production of investment activity in small industrial zones, the study of foreign experiences of the development of investment activity in industrial zones and the consideration of the basis of profit.

Keywords: small industrial zones, investment program, investment project, investment activity, consulting, emission, investment potential, investment environment, investment resource

Бугунги иқтисодий глобаллашув шароитида ҳудудий иқтисодиётни ривожланишига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири - кичик ва ўрта тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, ҳудудий иқтисодиёт тармоқларига инвестицияларни жалб этиш орқали ишлаб чиқариш қувватларини ташкил этиш ва уларни модернизация қилиш ҳамда бу орқали янги иш ўринларини

яротиш ҳисобланади. Бу борада, узоқ йиллардан буён иқтисодий ривожланиши жиҳатдан бошқа ҳудудларга нисбатан рентабеллиги паст бўлган ҳудудларни инновацион ривожлантиришда тобора кўпроқ фойдланиб келинаётган усуллардан бири - саноат зоналарини барпо этиш ҳисобланади.

Ушбу йўналишда олиб борилган илмий тадқиқотларнинг натижаси шуни кўрсатқмоқдаки, кўплаб ривожланган ва ривожланаётган давлатларнинг ҳудудий-иқтисодий ривожланишидаги асосий механизмлардан ҳисобланган кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантириш йўналишида турли хил кўринишдаги заноат зоналари, технопарк ва технополисларни ташкил этишдир. “Ҳозирги кунда АҚШ ва Хитойда 400 тадан, Германияда 200 та, Туркияда 262 та, Вьетнамда 200 га яқин индустриал парклар фаолият юритмоқда”.¹

Жаҳон мамлакатларида кам ривожланган ва иқтисодий жиҳатдан тараққий этмаган ҳудудларда индустриал парклар, технополислар ва саноат зоналарини ташкил этиш орқали ривожлантириш, бу орқали иқтисодий салоҳият ва ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, йирик ва кичик ишлаб чиқариш корхоналари ўртасидаги саноат кооперациясини чуқурлаштириш, кичик саноат зоналари жойлашган ҳудудлардаги инвестицион жозибадорликни ошириш, шу асосда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда аҳоли бандлигини ошириш масалаларининг илмий тадқиқотига алоҳида эътибор қаратилмоқда.²

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, кичик саноат зоналарининг мазмун-моҳияти ва илмий асосларини ташкил этувчи илмий тадқиқотлар билан танишиб ўтиш ўринлидир. Кичик саноат зоналарини барпо этиш тажрибаси эволюцияси шуни кўрсатадики, мазкур тушунча ҳар бир давлат ва ҳудудда турли номлар билан атаб келинган. Уларнинг умумий мазмуни эса “саноат зоналари”, “индустриал парклар”, “технополислар” каби тушунчалар орқали ифодаланилади.

Мазкур йўналишда илмий тадқиқотлар олиб борган иқтисодчи олимлардан В.Миллберг ва М.Аменгуал томонидан олиб борилган тадқиқотларда, индустриал парклар фаолияти иқтисодий жиҳатдан “қолоқ” ҳудудлар учун яхши “мотивация” вазифасини ўтайди. Уларнинг фикрича, индустриал парклар - иқтисодий ривожланиш учун ажратилган кичик ишлаб чиқариш майдонлари бўлиб, уларнинг қулайлиги махсус иқтисодий ёки эркин иқтисодий зоналар сингари йирик ишлаб чиқариш инфратузилмасини талаб этмасдан ташкил

¹ Смольянинова Т.Ю. Индустриальные парки в региональной экономике: механизм создания, перспективы развития. Автореферат диссертации. – Воронеж, 2015.

² Салимов Б.Т., Салимов Б.Б. “Кичик саноат зоналарини барпо этиш ва ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий асосларини такомиллаштириш”. – Т.: Иқтисодиёт, 2020. – 135 б

этилади.³ Шунингдек, мазкур олимлар, индустриал парклар фаолиятига хорижий инвестицияларни жалб этишда маҳаллий давлат органларининг фаол аралашувини алоҳида таъкидлаб, бу жараён “минималлаштирилиши керак”лигини алоҳида қайд этиб ўтишади. Мазкур олимларнинг тадқиқотлари кичик саноат зоналарини ташкил этишда муҳим ўрин тутиши билан биргаликда, уларнинг тадқиқотларида кичик саноат зоналари учун зарурий инфратузилмани хорижий инвесторларнинг ўзлари томонидан шакллантирилишига алоҳида урғу берилган.

Аммо, бу борада ривожланган давлатлар тажрибасидан маълумки, саноат зоналари учун зарурий инфратузилма давлат томонидан хозирланмаган ҳолларда саноат зоналарининг инвестицион жозибадорлиги юқори бўлмайди. Бу ўз навбатида мазкур тадқиқотчиларнинг саноат зоналарининг инвестицион жозибадорлигини етарли даражада ҳисобга олмаганликларини кўрсатади.

Тадқиқотчи олим А.Агарвалнинг 2007 йилда эълон қилинган “Impact of SEZ on Employment, Poverty and Human Development” номли тадқиқот натижаларида саноат зоналарининг, хусусан кичик бизнес вакиллари учун мўлжалланган саноат зоналарининг ҳудудий банкдликни таъминлашда ва инсон ресурсларини ривожлантиришдаги ўрнига алоҳида эътибор берилган. Жумладан, мазкур тадқиқот ишида махсус саноат зоналарининг “кичиклаштирилган” вариантлари нисбатан паст ривожланган йирик ҳудудларнинг аҳоли зич истиқомат қиладиган жойлари учун самарали ҳисобланиб, йирик саноат ишлаб чиқаришдан ҳоли бўлган ҳудудлари ҳисобланади. Мазкур ҳудудларда малакали бўлмаган арзон ишчи кучини ўқитиш мазкази (ушбу саноат зоналарининг ўзида ташкил этилиши мумкин бўлган) орқали уларнинг малакаси ишчи кучи сифатида қайта тайёрланиб, иқтисодий фаол қатлам шакллантирилади. Шунингдек, ушбу саноат зоналарининг инвестиция имкониятларини оширишда фақатгина хорижий инвесторлар эмас, балки маҳаллий инвесторларнинг имкониятларидан фаол фойдаланиш мумкин. Бунда уларда солиқ, маъмурий ва бошқа кенг кўламли, ҳатто хорижий инвесторлар учун махсус “виза режимлари” жорий этилиб, инвестицион имкониятларни ошириш керак.⁴

Мазкур тадқиқотчи олимнинг фикрий мулоҳазасига ҳамфикр бўлган республикамиздаги иқтисодчи олимлардан Ж.Каримқулов томонидан “Эркин иқтисодий зоналарнинг муайян бир тури сифатида кичик саноат зоналари бўш турган ёки фойдаланилмаётган бино ва иншоотлар негизида барпо этилаётган кичик саноат зоналар давлат ва хусусий сектор ўртасидаги шерикликнинг

³ W. Millberg, M. Amengual. Economic Development and Working Conditions in Export Processing Zones: A Survey of Trends. ILO Office, Geneva, 2008. 68 p.

⁴ A. Agarwal. Impact of SEZ on Employment, Poverty and Human Development. Working paper. 194. CRIER, May 2007

нодир намунаси сифатида иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, янги иш ўринлари барпо этиш, экспорт салоҳиятини оширишда кўл келиши” таъкидланади. Ж.Каримқуловнинг асосий тадқиқотлари “Эркин иқтисодий ҳудудларга хорижий инвестицияларни жалб қилишни ривожлантириш йўналишлари”га бағишланган бўлиб, кичик саноат зоналари фаолияти умумий ёндашилган, уларнинг инвестицион имкониятлари етарлича ёритилмаганлиги боис, кичик саноат зоналарининг инвестицион фаолиятини оширишда илмий изланишлар олиб бориш муҳим эканлигини кўрсатади.

Ушбу тадқиқотда Ўзбекистон иқтисодиётида кичик саноат зоналарининг тутган ўрни ва аҳамияти атрофлича очиб берилишига қарамасдан, кичик саноат зоналарининг ҳудудий иқтисодий ўсишга таъсири турли эконометрик моделлар орқали асосланиши эътибордан четда қолган жиҳатлардан биридир.

Бундан ташқари, иқтисодчи олимлардан М.Раимжанованинг тадқиқотларида кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати, уларга киритилаётган инвестициялар, ажратилаётган кредитлар таҳлили ёритилган ҳамда кичик бизнесни ривожлантириш юзасидан хориж тажрибаси ўрганилиб тегишли хулоса ва таклифлар келтирилган. Бу борада кичик саноат зоналари фаолиятини ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ташкил этиш кўриб чиқилган⁵.

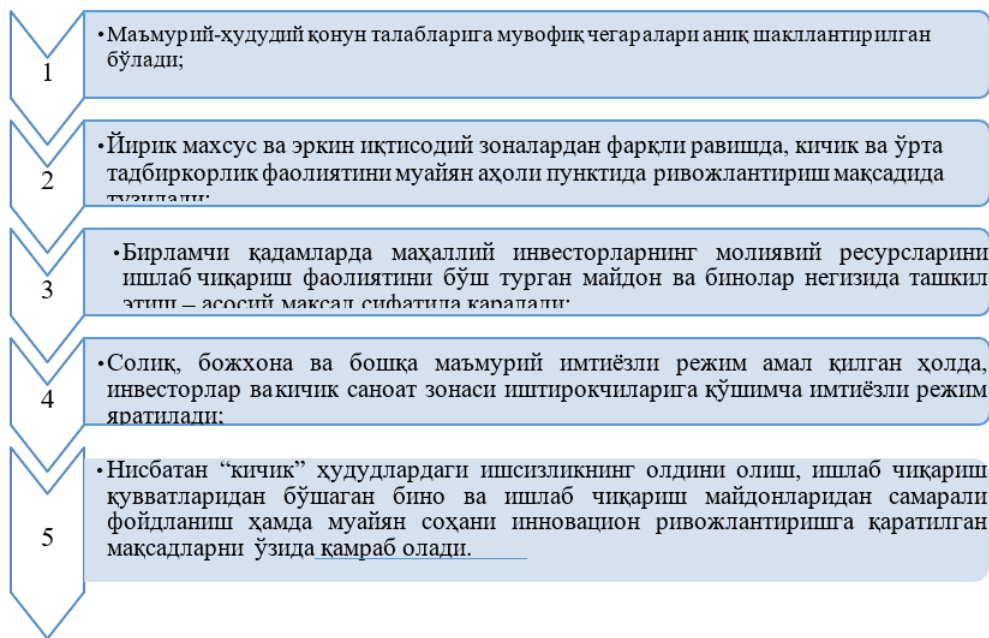
Хусусан, тадқиқотчи олим ўз фикрини ривожланган давлатлардан бири - АҚШда ташкил этилган кичик бизнес вакиллари учун мўлжалланган “тадбиркорлик ҳудудлари” мисолида кўриб ўтган. АҚШда тадбиркорлик ҳудудлари (ТХ) молиявий имтиёзлар бериш орқали кичик ва ўрта бизнесни жонлантиришга қаратилган минтақавий сиёсатнинг неоконсерватив вариантнинг маҳсули сифатида вужудга келган. Бу ерда эркин иқтисодий ҳудуднинг бошланғич тушунчаси йўқотилади, чунки божхона имтиёзлари иккинчи даражали ёки умуман йўқ бўлиб қолади, асосий ролни эса, турли солиқ, молиявий ва маъмурий рағбатлантиришлар ўйнайди.

Ҳозирги пайтда АҚШнинг жами 700 та шаҳри ва шаҳарга қарашли ҳудудларида 1400 дан ортиқ ТХ фаолият кўрсатмоқда. Бу ҳудудларнинг тез тарқалиши уларда фаолият юритувчи америка компанияларига бериладиган молиявий- иқтисодий ва бошқа имтиёзлар билан боғлиқ. Барча турдаги ТХда давлат дастурининг асосий мақсади ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва ишсизликни камайтиришдир. Федерал миқёсдаги ТХга кўрсатиладиган иқтисодий рағбатлантириш ва имтиёзлар қуйидагича: қурилиш ва таъмирлаш ишларида тўланадиган солиқдан 5% чегирма, корхона томонидан ҳар бир

⁵ Раимжанова М.А. Эркин тадбиркорлик ҳудудлари фаолиятини ривожлантириш кичик бизнес ва тадбиркорликни рақобатбардошлигини ошириш омили сифатида. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 4, август, 2017 йил

қўшимча яратилган иш жойи учун солиқ чегирмаси (бир киши учун 2 минг долларгача), компаниялар капиталини кўпайтириш солиғининг бекор қилиниши. Турли штатлар миқёсида бу ҳудудларда фаолият юритувчи компанияларга ҳар хил имтиёзлар қўлланилади. Масалан, Коннектикут штатида корхона даромад солиғига нисбатан 50% чегирма, Луизиана штатида асбоб-ускуна сотувидан тушган даромад солиғидан, Канзас штатида қурилиш молларини сотувидан тушган даромад солиғидан ҳамда Вирджиния штатида асосий капитал солиғидан 100 % озод этилади. Барча солиқ имтиёзларининг 70% дан ортиғини ТХларидан янги иш жойларини ташкил этувчи тадбиркорларга берилади⁶.

Мазкур тадқиқотларда кичик саноат зона эволюциясига таллуқли бўлган жиҳатлар, уларга бериладиган солиқ, маъмурий ва бошқа имтиёзлар умумий тарзда кўриб ўтилган бўлсада, ушбу омиллар саноат зоналари инвестиция фаолиятига таъсири кенгроқ тадқиқ этилмаганлигини кўрамыз. Сабаби мазкур имтиёзларнинг кичик саноат зоналари учун ва уларнинг инвестиция фаолиятига таъсирини аниқ таҳлил этилмаса, мазкур имтиёзлар ўз навбатида маҳаллий ва давлат бюджети учун “қимматга тушиши” мумкин.



1-расм. Кичик саноат зоналарининг асосий хусусиятлари⁷

Шунингдек, ушбу олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларда кичик саноат зонасини тавсифловчи бошқа ёндош тушунчалардан фойдланилганлигини кўрамыз, яъни улар “саноат зонаси”, “индустириал зона”, “индустириал парк”, “саноат комплекси ва кластер” таърифлари кўриб ўтилган. Мазмунан ва кўплаб хорижий давлатларда ушбу ҳудудларга кичик ва ўрта

⁶ Раимжанова М. Ўзбекистонда эркин иқтисодий ҳудудларга инвестицияларни жалб қилиш: назарий асослари, ҳозирги ҳолати ва истиқболлари. Монография. –Тошкент: Extremum-press, 2013 й. Б 52.

⁷ Муаллиф томонидан тадқиқот натижалари асосида тuzилган

тадбиркорлик вакиллари учун ишлаб чиқаришни тизимли ташкил этиш ва инновацион ва инвестиция лойиҳаларини реализация қилишга қаратилган фаолият юритилиши режалаштирилганлиги боис “ноформал” кичик саноат зоналари ҳисобланади. Хорижий мамлакатлар тажрибасидан маълумки, ушбу ҳудудлар мамлакат иқтисодий ривожланишига мос равишда ишлаб чиқаришни ҳудудларда ривожлантириш мақсадида тузилган. Уларда мамлакатимизда фаолият юритаётган кичик саноат зоналарининг айрим элементлари мавжулигини ҳисобга олсак, ушбу тушунчалар тавсифини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Юқоридагилардан ташқари, мамлакатимизда кичик саноат зоналарининг ҳуқуқий асослари ҳам шакллантирилган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 июндаги “Кичик саноат зоналари фаолиятини мувофиқлаштириш ва бошқаришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4363-сон қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 мартдаги “Кичик саноат зоналари тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 134-сонли қарорлари муҳим аҳамиятга эга.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 мартдаги 134-сон билан тасдиқланган “Кичик саноат зоналари тўғрисидаги Низом”га кўра, “кичик саноат зонаси - ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошириш учун мўлжалланган, аҳоли пункти ҳудудининг ёки аҳоли пунктлариаро ҳудуднинг қонун ҳужжатлари билан муайян мақом берилган ҳамда ҳудуди доирасида хизмат кўрсатувчи инфратузилмага эга бўлган ишлаб чиқариш майдонлари жойлашадиган ва чегаралари аниқ белгиланган қисми⁸” ҳисобланади. Юқоридагилар асосида айтиш мумкинки, кичик саноат зоналари - ҳудудий-иқтисодий ва инновацион ривожлантириш, хорижий ва маҳаллий инвесторларни жалб этиш мақсадида кичик ва ўрта тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган, аниқ чегаралари белгиланган ва солиқ, божхона ва бошқа имтиёзли режим амал қилувчи ҳудуддир. 1-расм.

ХУЛОСА

Кичик саноат зоналарига оид билдирилган фикр ва мулоҳазалар асосида айтиш мумкинки, мамлакат ҳудудларининг иқтисодий ривожланишини таъминлаш, бу борада инвестиция фаолиятини янада фаоллаштириш ва аҳоли бандлигини таъминлашга қаратилган кенг қамровли лойиҳалардан бири -кичик саноат зоналари ҳисобланади.

Ўзбекистонда ҳам бўш турган ва фойдланилмаётган ишлаб чиқариш майдонлари ўрнида ташкил этилган ва бугунги кунда инвестиция лойиҳалари иқтисодиётини ривожлантиришда муҳим ўрин эгаллайди. Бундан ташқари,

⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 мартдаги 134-сон билан тасдиқланган “Кичик саноат зоналари тўғрисидаги Низом”дан. <https://lex.uz/docs/4758585>

ушбу худудлар “кичиклаштирилган саноат зоналари” ҳисоблангани сабабли, бозор иқтисодиёти шартларига тезда трансформацияланиши билан аҳамиятлидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Смольянинова Т.Ю. Индустриальные парки в региональной экономике: механизм создания, перспективы развития. Автореферат диссертации. - Воронеж, 2015.
2. Салимов Б.Т., Салимов Б.Б. “Кичик саноат зоналарини барпо этиш ва ривожлантиришнинг ташкилий- иқтисодий асосларини такомиллаштириш”. - Т.: Иқтисодиёт, 2020. - 135 б
3. W. Millberg, M. Amengual. Economic Development and Working Conditions in Export Processing Zones: A Survey of Trends. ILO Office, Geneva, 2008. 68 p.
4. A.Agarwal. Impact of SEZ on Employment, Poverty and Human Development. Working paper. 194. CRIER, May 2007
5. Раимжанова М. Ўзбекистонда эркин иқтисодий худудларга инвестицияларни жалб қилиш: назарий асослари, ҳозирги ҳолати ва истиқболлари. Монография. -Тошкент: Extremum-press, 2013 й. Б 52.
6. Раимжанова М.А. Эркин тадбиркорлик худудлари фаолиятини ривожлантириш кичик бизнес ва тадбиркорликни рақобатбардошлигини ошириш омили сифатида. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 4, август, 2017 йил
7. Ш.Маннапова. Кичик саноат зоналарида инвестицион фаоллик натижалари. "Science and Education" Scientific Journal / Impact Factor 3,848 (SJIF) February 2023 / Volume 4 Issue 1
8. Sh.Mannarova. Classification of factors for increasing the investment activity of small industrial zones american journal of research in humanities and social sciences. ISSN (E): 2832-8019 Vol.10, | March, 2023
9. Allayarov, S. A. (2020). Strengthening tax discipline in the tax security system: Features and current problems. South Asian Journal of Marketing & Management Research, 10(11), 124-128.
10. Allayarov, S., Allayarov, S., Yuldasheva, U., & Madjidov, N. (2020). Assessment of the effectiveness of the results of the fiscal policy of the republic of Uzbekistan. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(7), 7920-7926.
11. Алляяров, С. (2022). К ВОПРОСУ РЕАЛИЗАЦИИ ОПТИМИЗИРОВАННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ПРИ СТИМУЛИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА. Архив научных исследований, 2(1).

12. Allayarov, S. (2018). Theoretical Study of Optimal Fiscal and Monetary Policies for Stimulating Economic Growth. *Research Journal of Finance and Accounting*, 9(8), 206-212.

13. Аллаяров, С. Р., & Зайнитдинов, С. М. Ў. (2021). Иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатувчи омиллар ва уларнинг таснифи. *Science and Education*, 2(11), 1156-1169.

14. Tashmatova, N. R. Q., & Allayarov, S. R. (2022). Islomiy moliya tizimida islom moliya instrumentlari (muzoraba va mushoraka) va ularni qo'llash. *Science and Education*, 3(12), 997-1006.

15. Jiyanova, N., Tashmatova, R., Afsona, S. K. S., Allayarov, S., & Abdurashidova, M. (2023). Topical issues of increasing the role of economic ratings and indices in economic stability. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 402, p. 13028). EDP Sciences.

16. Allayarov, S. R. (2014). Systemal understanding the insight, tasks and factors of economic growth. *Journal of Management Value & Ethics* (A quarterly Publication of GMA), Oct.-Dec, 20, 56-65.

17. Khidirov, N. G. (2020). Methods and mechanisms of financing investment activities in industrial enterprises. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 8(7), 310-325.

18. Khidirov, N. (2020). Specific features of financing investment activity of industrial enterprises. *International Finance and Accounting*, 2020(1), 31.

19. Khidirov, N. G. (2021). Mechanisms and methods of financing enterprise investment projects. *Journal of Economics, Finance and Management Studies*, 4(05), 475-482.

20. Арсланбеков, С. М. (2023). КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *Journal of new century innovations*, 21(2), 160-162.

21. Махсудов, Ш. С. (2022). Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналарни самарадорлигини ошириши ва ривожлантириш. *Gospodarka i Innowacje.*, 24, 993-995.

22. М.А.РАИМЖАНОВА, КИЧИК САНОАТ ЗОНАСИ - ЯНГИ ИМКОНИАТЛАР МАЙДОНИ, Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги - ЎЗА Илм-фан бўлими (электрон журнал) 2021 йил, апрель сони